

ЗМІСТ

<i>Розділ 1</i>	Що таке музика й навіщо вона потрібна	7
<i>Розділ 2</i>	Тіні давнього танцю	15
<i>Розділ 3</i>	Поет співає	22
<i>Розділ 4</i>	Імпровізація під лютюю	28
<i>Розділ 5</i>	Музика як медитація	35
<i>Розділ 6</i>	Вічний звук гонгів	41
<i>Розділ 7</i>	Ритм і спільнота	50
<i>Розділ 8</i>	Духи предків	57
<i>Розділ 9</i>	Танець і гармонія	65
<i>Розділ 10</i>	Спів у церкві, спів на вулицях	73
<i>Розділ 11</i>	Обміркуй, запиши	80
<i>Розділ 12</i>	Стара корупція, нове мислення	88
<i>Розділ 13</i>	Композитори розправляють крила	95
<i>Розділ 14</i>	Лютневі та клавішні	102
<i>Розділ 15</i>	Реформування Церкви, просвітництво народу	109
<i>Розділ 16</i>	Завоювання та відвоювання	117
<i>Розділ 17</i>	Співай слова, промовляй музику	124
<i>Розділ 18</i>	Сяйво драматичної музики	131
<i>Розділ 19</i>	Інструменти й виникнення оркестру	139
<i>Розділ 20</i>	Зіркові співаки та оперний ринок	147
<i>Розділ 21</i>	Життя композитора при дворі й у церкві	154
<i>Розділ 22</i>	Просвітництво й революція	160
<i>Розділ 23</i>	Африканські раби й модна Європа	168

<i>Розділ 24</i>	Бурі на сцені й у головах	175
<i>Розділ 25</i>	Як вибитися в «класики»	182
<i>Розділ 26</i>	Митець як священник і провидець	190
<i>Розділ 27</i>	Величне і легке, піднесене й дотепне	197
<i>Розділ 28</i>	Жінки грають у стінах дому й поза ними	205
<i>Розділ 29</i>	У пошуках аудиторії	212
<i>Розділ 30</i>	Туга за рідною країною	220
<i>Розділ 31</i>	Вестернізація та модернізація	228
<i>Розділ 32</i>	У темряву	237
<i>Розділ 33</i>	Прагнення до світла	245
<i>Розділ 34</i>	Від блюзу й регтайму до джазу	253
<i>Розділ 35</i>	Від бігбенду до бібопу	261
<i>Розділ 36</i>	Реакція на утиски	270
<i>Розділ 37</i>	Просто побрязкайте коштовностями	279
<i>Розділ 38</i>	Від протесту до поп-музики	287
<i>Розділ 39</i>	Музика в «глобальному селі»	295
<i>Розділ 40</i>	Учора, сьогодні й завтра	304

ЩО ТАКЕ МУЗИКА Й НАВІЩО ВОНА ПОТРІБНА

Що таке музика? Ви можете подумати, що це доволі просте запитання, та не настільки просте, як здається. Можна сказати, що музика — це приємний звук, який лине від когось, хто співає або грає на інструменті. Але чим є цей «приємний звук» і що ми робимо, коли співаємо чи граємо? Можемо стверджувати, що люди створюють мелодії, акорди, гармонію, ритм, такт. Безумовно, це складники музики. Та вони не пояснюють, що таке музика у принципі.

Уперше з її елементами ми стикаємося ще в материнському лоні. Немовлятами починаємо чути приблизно у віці п'ятнадцяти тижнів. Звук, який домінує в нашому житті, — це серцебиття матері. Воно завжди поруч, як і дихання. Ще до народження ми усвідомлюємо ці два ритми, які звучать постійно, прискорюючись і сповільнюючись залежно від того, як активно рухається мама. Тому не дивно, що більшість людей приходять на світ із певним відчуттям ритму.

Після народження, впродовж першого року життя ми реагуємо на базовий вид «значення», можливо, навіть «музики». Ви знаєте, як звучить «дитяча мова». Це коли голос перебільшено підвищується і знижується, щоб підкреслити настрій того,

про що йдеться: «Овва, яка *гарнюща*!», «О, ну і *бовдур* же я!». Цю перебільшену мову, майже як пісеньку, використовують у дуже різних культурах у всьому світі. Дитина у відповідь усміхається, сміється, поважніше, сприймаючи слова й тон «серйозно», навіть не розуміючи значення. І є думка, що це, можливо, одне з джерел людської музики.

Я кажу «людська» музика. Але це ще питання: музика — виключно людська діяльність чи вона притаманна й іншим тваринам?

Ми належимо до виду мавп, а всі мавпи мають широкий спектр звуків — виття, крики, свист, заклики, гарчання — для вираження емоцій і конкретних смислів: захвату, страху, хвилювання, небезпеки. Як і дитяча мова, мавпячі крики можуть здаватися доволі «музикальними». Звуки, які видають деякі тварини, настільки музикальні, що ми називаємо їх «піснями». Горбаті кити співають на найрізноманітніші лади, видаючи від високого щебетання до глибоких стогонів і бурчання, об'єднаних за «тематичним принципом», і пісня може тривати 20 хвилин або й довше. Ми називаємо птахів «співочими». Найскладніший пташиний спів особливий: він схожий на людську музику і виконується так швидко, що ми не чуємо нюансів. Якщо ж сповільнити цю пісню, можна вчути, що птахи, як і кити, розміщують ноти так, що вони здаються організованими, а не випадковими.

Чи творять мавпи, кити або птахи «музику»? Це залежить від того, як ви визначаєте «музику», тож, можливо, запитання безглузде. Чи можна вважати складні звуки китів і птахів чимось на кшталт мови? Знову ж таки залежно від того, як ви визначаєте «мову». На ці запитання відповідей у нас іще нема. Але відомо: людські мозок і горло еволюціонували настільки, що ми розмовляємо людськими мовами, і ця еволюція йшла пліч-о-пліч із розвитком музики. Адже саме тому, що ми маємо і мову, і музику, існує «історія музики», про яку можна писати.

Ритм — один із основних складників не лише музики, але й життя. Від народження до смерті нас оточує ритм. Наше

власне серце б'ється. Коли ми ходимо, наші ноги рухаються в регулярному ритмі, не такому, як у чотириногих тварин. Кульгавість, стрибки й біг відрізняються за ритмом, так само як стук копит коня, коли він іде, біжить, скаче або жене учвал.

Багато перевірених часом видів діяльності надихали на музику завдяки характерним ритмам: копання, веслування, перетягування канатів, розбивання каміння. Промислова революція внесла в наше життя чимало механічних ритмів на додачу до ритмів природних. Коли ритм переривається або змінюється — приміром, коли кінь, який скаче учвал, перестрибує через паркан, коли хтось кидається бігти або зупиняється, — ми переживаємо напруження, очікування, здивування. З усіх цих ритмів постали ритми музики й танцю.

Деякі природні ритми постійно змінюються: те, як рухається і коливається повітря, як колишуться гілки на вітрі, як розбиваються об берег хвилі. Є і тихі ритми: дні повторюються, сонце сходить на світанку, подорожує небом (як нам здається) і заходить у сутінках. Дні поступово подовжуються, а потім скорочуються, утворюючи ритм року. Саме життя має ритм — від народження через зростання та занепад до смерті. У цьому житті ми відчуваємо чимало ритмів, фізичних і психологічних: прагнення досягти чогось (розумового чи фізичного), а потім розслабитися, захворіти й одужати, завагітніти і народити дитину.

Отже, життя постачає нам безліч джерел ритму, що надихають нас на створення музики. У різних куточках світу є культури, де ритм — домінуючий складник музики. Але зазвичай є і мелодія — спів або гра на музичних інструментах, — і гармонія. Завдяки цим двом елементам мелодія вчувається найвиразніше, проте гармонія має засадниче значення. Навіть коли хтось співає сам, без супроводу, у виборі нот простежується гармонія.

Це може спантеличити, тож дозвольте пояснити, що я маю на увазі. Кожен розуміє значення слова «гармонія» по-своєму. Ми говоримо про сім'ю, яка «живе в гармонії». Це лише

метафора, але походить вона від природного явища, яке уможливлює музичну гармонію.

Якщо ви коли-небудь грали на духовому інструменті, то знаєте, що ноту можна змінити лише тим, як ви дме́те. Залежно від інструмента, варто подути дужче, або стиснути тростину* сильніше, або ж якось інакше скласти губи, і вийде вища нота, а якщо зробити це ще інтенсивніше, нота буде навіть вищою. Відбувається це тому, що потік повітря всередині інструмента може вібрувати в різні способи — весь, розділений на дві однакові частини, розділений на три, розділений на чотири тощо. Якщо дути зі щораз більшою силою, то на більшу кількість частин розділиться потік повітря під час вібрації. Коли він ділиться на дві частини, то вібрує вдвічі швидше, коли на три — утричі швидше, і так далі, утворюючи дедалі вищу ноту. Те саме можна робити зі струнами скрипки, гітари чи арфи. Доторкніться до струни в точці, що ділить її навпіл, або натрое, або на чверть, і вібрація розділиться на коротші відрізки, а ви отримаєте серію вищих і вищих нот, які називаються «гармоніками», або «обертонами»**.

Ця послідовність нот, відповідно, називається «гармонійним» чи «обертонним» звукорядом. Він існує не просто як набір відокремлених нот, а й у поєднанні з іншими нотами, створюючи унікальний тембр. Якщо ви граєте або співаєте одну ноту, то струна чи повітря вібрують одночасно в різних її можливих поділах — половинах, третинах, чвертях тощо, — утворюючи різні гармоніки над основною нотою. Саме ця суміш різних висот і надає ноті характерного звучання. Ми використовуємо це явище щодня у власному голосі. Відмінність між різними голосними — «а», «е», «і», «о», «у» — це відмінність

* Тростина — деталь дерев'яних духових музичних інструментів (саксофона, гобоя, кларнета й фагота). Це тонка вузька пластина, закріплена на початку інструмента. Коли музикант вдихає повітря, тростина стає збудником коливання повітряного стовпа всередині інструмента. — *Прим. наук. ред.*

** Обертон (нім. *Ober* — «над, верхній», і *Тон* — «звук») — складовий тон основного звука, що має більше коливань, ніж основний. — *Прим. наук. ред.*

між сумішами гармонік, які ми підлаштовуємо від однієї голосної до іншої, змінюючи форму свого рота.

Наші вуха створені для того, щоб чути всі ці тонкощі. Обертонний ряд змушує їх вібрувати від різних комбінацій, і ми відчуваємо «гармонійні» зв'язки його нот.

Якщо все це звучить надто теоретично, ось практична ілюстрація того, як ми інстинктивно розуміємо «гармонію» обертонового ряду. Перший інтервал цього ряду — стрибок від першої ноти до другої — називають «октавою». Може здатися, що ви не знаєте нічого про октаву, але це не так.

Уявіть себе в гурті людей, які співають «З днем народження». Чоловіки з глибшими голосами співатимуть на одній висоті, яка їм підходить, тоді як жінки й діти, у яких голоси зазвичай вищі, співатимуть відповідно на іншій висоті, на октаву вище, ніж чоловіки. Робимо ми це інстинктивно. Ноти, розташовані на відстані октави одна від одної, настільки споріднені, що ми не помічаємо різниці між чоловічим і жіночим співом: вони співають радше ті самі ноти, просто розташовані одна над одною. Це тому, що ці дві ноти перебувають у найпростішому взаємозв'язку: вони є першою та другою нотами обертонового ряду, причому друга вібрує на вдвічі вищій частоті, ніж перша. Якщо піднятися ще на одну ноту в обертоновому ряді, ви отримаєте ноту з утричі вищою частотою, ніж у нижньої. Так, це дасть інтервал, «квінту» між другою і третьою нотами. Окрім октави, це найпоширеніший інтервал, який можна зустріти майже в усіх музичних культурах світу. Знову ж таки причина в тому, що ми чуємо простий зв'язок між другою і третьою нотами (співвідношення 3 до 2).

Обертонний ряд є основою гармонії. Це природне явище, яке дає змогу вибирати: ноти в мелодії або їхні комбінації. Деякі ноти звучать «гармонійніше», порівняно з іншими, адже зв'язки між ними прості. Інші наче «стикаються» або звучать різким дисонансом, бо зв'язки між ними не такі прості. Наскільки сильний дисонанс нам потрібен — це справа смаку й культури, але смак цей базується на чутливості наших вух і мозку до обертонових рядів.